

[Biographical]

Bognár József:
Solányi Károly

Bognár's introduction
to the Hungarian copy of Schönerer

Polányi Károly, a Galilei kör egykori "rapazódikus zsenije" ^{1/} és prófétája, ^{2/} a demokratizmus elvont eszméit kritikusan elvető szocialista tudós, az emberi társadalom és gazdaság viszonyát új alapokon megközelítő komparatív gazdaságtörténész e művével tér vissza eredeti olvasó és hallgató közönségéhez; a haladó és igazságot kereső magyar közvéleményhez; és annak valamennyi élő nemzedékéhez. 1963-ban - kanadai, erdőségi házában bekövetkezett halála előtt ~~egy~~ esztendővel, - több mint négy évtizedes távollét után, már járt itt közöttünk, előadást is tartott nálunk és nekünk; egykori pályatársainak és az azóta felnőtt nemzedékek képviselőinek és egy felejtethetetlen üzenetet is intézett a fiatal írók, költők és tudósok Magyarországhoz mondván: "az emberiséget mind jobban fenyegető válság éveiben tértem vissza újra a szocializmushoz, amely most már nemcsak a munkáscsapat, hanem az egész emberiség ügye és létkérdése. Nem kis része volt ebben a magyar hazának. A szemszög ma már véglegesen hazámé, amelynek mindent köszönhet az, akinek ifjuságát a magyar sors formálta." ^{3/} Polányi Károly bécsi, angliai majd amerikai

tartózkodása

^{1/} ~~és munkálkodása idején /1946-tól tanított a Colum-~~
Korach Mór akadémikus visszaemlékezései Polányi Károlynak a Galilei körben betöltött szerepéről.

^{2/} Kende Zsigmond visszaemlékezései ugyanazon tárgykörben /Duczynska Ilona szíves közlései alapján/.

^{3/} Polányi Károly levelei. Kézirat Duczynska Ilona tulajdonában.

Korhars, 1963 december

bia egyetemen/ egy olyan disciplina /a komparatív gazdaságtörténet/ alapjait vetette meg, amely az emberi történelem és fejlődés legnagyobb kérdéseire keresi a választ; midőn egyfelől a gazdaság és a társadalom viszonyát vizsgálja, másfelől a gazdasági elméletek és koncepciók alkalmazhatóságának a társadalmi rendszerek típusaitól függő érvényességi, vagy érvénytelenségi kritériumait keresi. E munkásságával nemcsak a "piacközpontu" kapitalista társadalom humanista szempontból történő bírálatát explikálta, hanem a szocialista gazdaság, valamint a hatalmas civilizációs örökséggel rendelkező ázsiai és afrikai államok és nemzetek számára is döntő jelentőségű kérdéseket és problémákat vetett fel. Műveivel és gondolkodásmódjával tudományos iskolát is formált és igen pozitív módon befolyásolta Paul Medow, George Dalton, Paul Bohannan, A. Retstein, Marshall D. Sahlins, Oppenheim és mások írásait, akik egyben-másban módosították is egykori mesterük és társuk felfogását.

Az amerikai polgári szociológia képviselői, mint Parson és Smelser hevesen kritizálták Felányi nézeteit és tudományos törekvéseit.

Életművét, nemzetközi tekintélyét és az általa feltárt társadalomtudományi problémák fontosságát mérlegelve azt kell mondanunk, hogy munkásságának sulya és jelentősége felér olyan nagy nagyarázsú matematikusokéval

Harry W. Pearson
M. I. Finley

A. Leo

⑤

Sahlins

A nagy társadalomtudós életművéről

/mint például Neumann János/, vagy természettudó-
sokéval /mint például Szilárd Leó, Kármán Tódor, Wiegner
Jenő, Gábor Dénes, Szent-Györgyi Albert és mások/, akik
felbecsülhetetlen értékű kutatási és gondolkodási ered-
ményekkel járultak hozzá a nemzetközi tudomány fejlő-
déséhez.

A társadalomtudományok művelőinek azonban álta-
lában nem jut osztályrészül olyan esztatlan és egyetemes
elismerés, mint a természettudományok nagyjainak. Ezen
megállapítás alól a legnagyobbak sem kivételek, különö-
sen azon évtizedekben, vagy évszázadokban nem, amíg élet-
művik nemcsak az egyetemes emberi tudás egyik komponense,
hanem a társadalom kisebb-nagyobb csoportjait, tettekre
mozgósító erőtenyező. A társadalomtudományokban ugyanis
az értékrendszer problémái, az ideológiai kérdések sors-
döntő szerepet játszanak noha ezt egyes kutatók tagad-
ják, míg mások az ideológia által meghatározott, illet-
ve erőteljesen befolyásolt terület határait túlságosan
kitágítják. A kutatás tárgyát képező társadalmi folya-
matok és jelenségek ugyanis szerves részét képezik a
társadalom érték és célrendszerének. A kutató ezeket
/t.i. az érték és célrendszereket/ helyeselheti, el-
vetheti, vagy tudomásul veheti.

Az utóbbi magatartás azonban csak létszólag sem-
leges, hiszen a fennálló viszonyok oly módon történő
kezelése, mintha azok természetesen, vagy egyedül le-
hetségesek lennének, a hatalmon levőknek kedvez. Az

adott társadalom életét domináló érték és célrendszerek viszont érdekrendszereket hívják életre és a különböző társadalmi folyamatok és mozgások ezen érdekrendszereknek megfelelően szerveződnek meg. /Csupán zárójelben jegyzem meg, hogy e különböző tényezőkről nem hierarchikus módon; azaz a fölé és alárendeltség jegyében kell gondálkoznunk, hanem a kölcsönös függőségek és meghatározottságok /interdependenciák/ alapján, hiszen a konkrét társadalmi folyamatok egymásutáni-ságában, - amelyek mindig kumulatív jellegűek -, az egyes tényezők okot és okozatot, eszközt és célt egyaránt jelenthetnek./

A társadalomtudományok ezen karakterének hangsúlyozása mellett is utalni kell arra, hogy "technikájuk" /módszertanuk/ dinamikusan fejlődik és szellemi fegyvertáruk egyre gazdagabbá válik. E módszerek /technikák/ "semlegesek" a szó azon értelmében, hogy a különböző típusú társadalmi-gazdasági rendszerek folyamatainak, összefüggéseinek és cselekvési alternatíváinak vizsgálata során egyaránt alkalmazhatók. E módszereket /technikákat/ azonban nem téveszthetjük össze a lényeggel /a tartalommal/, hogy milyen érdekrendszerek szolgálatában áll az egész társadalmi-gazdasági körforgás. Kibernetikai módszereket - például - mindenféle

közgazdasági iskola képviselői alkalmaznak; az optimális nemzetközi munkamegosztásról alkotott kép mégis gyökeresen különböző lesz, attól függően, hogy a kutatók a neoklasszikus teória képviselői, a nemzeti gazdaság elsődlegességeit valló polgári teoretikusok, marxisták, vagy a gazdaságilag gyengén fejlett országok problémáit preferáló haladó nacionalisták-e?

Az érték és célrendszerek különbözősége azonban nem lehet akadály a annak, hogy egy ennyire interdependens világban a különböző társadalmak és államok funkcionálását, cselekvési rendszerét, illetve várható magatartását és reakcióit jobban megértsük. Ilyen értelemben minden társadalmi gazdasági rendszer működése elsősorban saját mozgástörvényei alapján válik érthetővé, ilyen értelemben minden társadalmi-gazdasági rendszer "sui generis".

Polányi Károly életutja és életműve bőséges példatárát adja a megállapításoknak. Szenvedélyesen kereste az igazságot, az erkölcsöt és a szellem szabadságát a "hagyományok tilalomfájával", a konvenciókkal és a "moralisták kiskatéjával" szemben^{1/} Szocialistának vallotta magát, de párthoz soha nem tartozott és a "munkássággal, parasztsággal és a nemzetiségekkel lehet-

---

1/

Kézirat Duczynska Ilona tulajdonában

séges akcióegységet sohasem kereste." ^{1/} A magyar forradalom bukása után, bécsi emigrációjában a szocialista gazdálkodás és szánadsz lehetőségeit bizonygatta a polgári közgazdászokkal szemben. ^{2/} Később Oscar Lange és mások is folytattak hasonló vitákat az Egyesült Államokban - többek között ugyancsak L. Mises-sel, - de Polányi nehezebb helyzetben volt, hiszen 1921-ig csak a hadikommunizmus tapasztalatai álltak rendelkezésére. Mélyégesen rokonszenvez a Szovjetunió uttörő és utat kereső törekvéseivel, valamint a bécsi proletariátussal. Ezekben az években úgy érsi, hogy a demokrácia fő hibája a felhőkben való járás volt, amit kifejezésre is juttat a "Láthatár" szerkesztőségéhez intézett üzenetében "A demokrácia olyan elvont eszméje, amely az osztálytagozódás, a vallás, a háború, az erők valószínűségei mellett főként elment, megérdemelte, hogy a valóságok napirendre térjenek fölötte." ^{3/}

Angliai emigrációja sok tekintetben fordulópon-
tot jelentett következő életpályáján. A munkások-
tatás, amelyet a Worker's Educational Association
az oxfordi és a londoni egyetemmel válllvetve szerve-
zett; közvetlen kapcsolathoz hozta őt az angol mun-

^{1/} Polányi Károly levele Jássi Oszkárhoz, 1950. okt. 27.
Századok

^{2/} Karl Polanyi: Sozialistische Rechnungslegung. Archiv
für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik. Bd. 49. Heft 2./1922/

^{3/} Polányi Károly: A magyar demokrácia célkitűzéseiről.
Láthatár, március-április, 1927.

A képfelirratokat
más oldalon. Ne
kellene kideríteni
Paulányi Károly
magyar szövegét
hozni.

kásság minden rétegével. E termékeny évek alatt, Kent és Sussex kisvárosait és falvait járva márhetetlenül sokat tanított és tanult. Az esti előadások után az éjszakát gyakran tanítványai lakásán töltötte és gyűjtötte az élményeket, amelyeket a fiatalabb generáció képviselői inkább a családi szájhagyomány útján ismertek.^{1/} A "sötét, sátni gyárak"^{2/} még éltek a generáció emlékezetében és a megnyomorítottság bélyegét - az ipari forradalom annyi évtizede után és a munkás-ság gazdasági helyzetének javulása ellenére, - a legtöbben magukon viselték. Polányit multjánál fogva sem lephette meg a klasszikus osztálytársadalom ridegsége és embartelensége, hiszen ismerte a kapitalizmust és kora ifjúságától fogva harcolt ellene. Más azonban a nyomor és a szegénység képe, ha azt a legnemesebb humanizmusból fakadó részvét és szolidaritás, és a társadalomismeret könyörtelen logikája alapján alkotjuk meg a magunk számára és megint más, ha benne élünk az Engels által leírt házcsoportok, a walesi fekete slájdombok és a munkanélküliség komor és kilátástalan világában.

Néhány évvel később így összegezi elgondolásait egy angliai szociológiai kongresszuson:

^{1/} Duczynska Klona azíves közlése.

^{2/} William Blake /1757-1827/ angol költő kifejezése, akinek élményanyagát ipari forradalom, valamint a francia forradalom eseményei alkották.

"1. A gazdasági determinizmus mindenek előtt 19.századi jelenség volt, amely most a világ nagyobbik részében megszűnt hatni; érvényes csak a piac-rendszeren belül volt, ami műőfélben van Európában.

2. A piaci rendszer kinosan szűkíti eltorzította nézeteinket az emberről és a társadalomról.

3. Ezen eltorzult nézetek civilizációnk problémái megoldásának egyik legfőbb akadályát képezik."^{1/}
Az összehasonlító gazdaságtörténész

1946. végétől fogva Polányi Károlyt a new-yorki Columbia Egyetem vendégprofesszorként hívta meg az egyetemes gazdaságtörténeti tanszékre. Ekkor kezdte meg módszeresen a korai birodalmak és városállamok társadalmának és gazdaságának, - különösen a kereskedelem, a pénz és a piac jelenségeinek - mélyreható feltárását. A 18.századi Dahomey kimerítő tanulmányozását viszonylag korán - 1949-ben - megkezdte, de végleges formába csak 1962. telén öntötte.

Polányi Károly összehasonlító gazdaságtörténésznek nevezte önmagát, - és ebben igaza volt, hiszen az ó-kori Közél-Kelettől, Aristoteles Görögországn át a

---

1/

Karl Polanyi: On belief in economic determinism.

The Sociological Review, Vol. 39. Section One. 1947

a kolonializmus előtti Afrikáig, - terjedő hatalmas körben vizsgálta a gazdasági élet "szervezési és fejlődési formáit." Munkájának jelentősége azonban társadalompolitikai és tudományfejlesztési szempontból messze túlterjed a gazdaságtörténet határain. Társadalompolitikai szempontból azért, mert - közvetve; azaz megállapításain és konklúzióin keresztül, - olyan kérdésekben foglalt állást, mint a kapitalizmus és a szocializmus közötti alapvető viták, az emberiség lehetséges fejlődési variánsai /alternatívái/ a második világháború után, valamint az emberi civilizáció és a gazdaság viszonya, - különös tekintettel a harmadik világra, Ázsia és Afrika népeire és államaira. Tudományfejlesztési szempontból azért, mert arra a felismerésre jutott, hogy "mai" /értsd a második világháború utáni/ tudományos eszközeink és módszereink elsősorban a piacgazdaságok /pontosabban szólva: a kapitalizmus/ analíziséből és kritikájából deriválódnak, tehát elfogultak és limitáltak másféle /értsd: nem-európai/ civilizációs rendszerek gazdasági jelenségeinek megközelítésében. Polányi az ó-kori gazdaságokat nem "mini"-piaci gazdaságoknak tekintette, amint azt a kapitalista gazdaságtörténészek általában teszik. Kiindulási pontja sohasem az volt, hogy a piacgazdaság törvényei egyetemesek és általánosak; azaz ha nem jól funkcionálnak, úgy a társadalmi intézményeket és a civilizációs rendet kell azokhoz igazítani. Egyrészt

az volt a véleménye, hogy a kapitalizmus a piac után maga alá gyűrte a társadalom egész értékrendszerét és a pénz és vagyonszerzési törekvéseknek rendelt alá minden mást. Az emberiség nem a piacgazdaság és a kizsákmányolás rendszerének védelmében harcol és ontja vérét a fasizmus elleni küzdelemben, - mondotta többször is Polányi. A különböző civilizációkat, - legyenek azok akár a történelmi múlt szerves, napjainkat is befolyásoló, de eredeti formájukban soha vissza nem térő részei, akár az ázsiai-afrikai országok jelenének komponensei és befolyásoló tényezői, a folyamatok, jelenségek és összefüggések sui generis rendszerének kell tekinteni; azaz viszonyaikat, alternatíváikat és funkcionálásukat csak önmagukban lehet megérteni. Ha ez megtörtént, úgy a szóbanforgó civilizációt, vagy társadalmi-gazdasági rendszert össze lehet és össze is kell más rendszerrel vetni és ily módon meg lehet állapítani, hogy miben funkcionál valamely társadalmi rendszer jobban, vagy hatékonyabban, mint a másik. Polányi empirikus-analitikus alapon vizsgálja az egyes társadalmakat, tehát nem ad fejlődési sémákat. De alaposan elemzi az egyes társadalmi instituciókat, vizsgálja a gazdaság helyét és "beillesztési módját" a társadalmi folyamatok összefüggő rendszerébe; különös gondot fordítva azon szabályokra és módszerekre, amelyek a javak cseréjét a

különböző szférákban, így a lokális közösségekben, a központi hatalom és a helyi szervek között, valamint a más állami alakulatokkal történő találkozás során irányították.

Polányi a gazdaságot nem szigetnek tekinti, amely folyamataiban független a társadalmi tevékenységek többi területétől és nem fogadja el azt a "természetes" kiindulópontot sem, hogy a gazdaságnak mindenféle társadalmi rendszerben maga alá kell gyűrnie az értékrendszer egészét. Elveti a gazdaság "formális" definícióját, amely gazdaságnak "a szűkebben levő anyagi eszközök alternatív célokra történő allokálását" tekinti. Szerinte a gazdaság "az ember és környezete között létrejövő interakciók intézményesített rendszere, amelyek eredménye gyanánt a szükségletek /igények/ kielégítésére képes anyagi eszközök folyamatos körforgása végbemegy." ^{1/} Természetesen ez a definíció is vitatható, de a kétféle definíció között mégis a közgazdaságtudomány "szűkebb" és "tágabb" felfogása közötti ellentét demonstratív formában jut kifejezésre. A kereskedelmet a "közgazdaságtudomány határait és céljait szűkebben meghatározó" technokraták úgy szokták jellemezni, mint "azon gazdasági tevékenységek körét, amelyek a termelést a fogyasztással összekötik."

1/ Trade and Market in the Early Empires: Economics in History and Theory, ed. K. Polanyi, Conrad M. Arensberg, Harry W. Pearson /Glencoe, Ill. 1957/ 257-258. pp.

Ez a meghatározás piaci gazdaságban a szó "technikai" értelmében teljesen korrekt. A korai társadalmak viszonyait elemző Polányi szerint viszont "a kereskedelem azon javak megszerzésének viszonylag békés módszere, amelyek a szóbanforgó helyen nem biztosíthatók. A folyamat békés és szabályozható jellege épen kétoldalúságából folyik." ^{1/} E szabályozás azonban a korai társadalmakban nem egységes és egyetemes, mint a piaci gazdaságban, mert a rokonsági-nemzetségi és hasonló elvekre épített közösségekben már van munkamegosztás, de a javak cseréje során nem követhetők ugyanazon elvek, amelyek - például - a tengerentúli kereskedelemben.

Ilyen értelemben - az angolsi utmutatásoknak megfelelően -, minden gazdálkodási rendszert sui generis kell kezelni az analízis során és csak utólag /ti. az analízis elvégzése után/ válik megállapíthatóvá az, hogy a különböző, sui generis gazdasági rendszerekben található-e olyan elemek és komponensek, amelyek valamennyiben közösek. Elveti Polányi azt a piaci gazdálkodásból eredő gondolkodásmódot is, amely egyenlőségjelet tesz bizonyos közgazdasági kategóriák mai /értékpiacgazdasági/ és múltbeli funkciói között. Például a pénz a modern gazdaságban csereeszköz, fizetési eszköz és értékmérő egyszerre. Abból a körülményből azonban,

^{1/} S.C. Humphreys: History, Economics, and Anthropology: *The Work of Karl Polanyi /Studies in Philosophy of History/, Volume VIII. Number 2. 1969. Wesleyan University Press.*

hogy valamely antik gazdaságban a pénz már megvolt; még nem következik az, hogy csereszköz gyanánt is funkcionált. Elképzelhető ugyanis, hogy a kezdeti időszakban nem, vagy csak limitált keretek között töltött be hasonló funkciót és valószínű az is, hogy a különböző szférákban a csere nem azonos alapon ment végbe. /Pl. Közéleten az árpát inkább fizetésre, az ezüstöt viszont tartós elszámolásra használták, míg a csereszköz funkció inkább a szervezett külkereskedelemben kezdett fejlődni és csereszköz gyanánt inkább a presztizsjavak /rabszolga, ékszer, stb./ szerepeltek./

Dahomey, ez a körülbelül három évszázadon keresztül fennálló, erőteljes állam Fekete-Afrika történelmének egyik kiemelkedő és nemzetközi viszonylatban igen különleges teljesítményét produkálta. Primitív mezőgazdaság mellett /öntözéses földművelésről szó sem volt/, közepes, vagy annál is gyengébb termelési feltételek között, írásbeliség nélkül igen fejlett despotikus társadalmat hívott életre. Az állam különleges képessége abban mutatkozott meg, hogy körültekintően specializált, tökéletesen centralizált és igen eredményes politikai-gazdasági adminisztrációt teremtett egy széles hivatalnoki kar segítségével. Az említett eredményeket olyan gyorsan és magabiztosan teremtette meg, hogy fel is borított minden korábbi elképzelést a korai evolúció ter-

mészetéről és hatékonyságáról. Dahomeynek ezen eredmények eléréséhez nem volt szükséges olyan látványos teljesítményekre sem, mint a közelkeleti városállamoknak, vagy a perui inka birodalomnak; hiszen piramisokat, templomokat, vagy egyéb középületeket nem építettek. Sőt - Polányi kutatásai szerint -, "a nemzeti társadalom" azon strukturáját sem törölték el, amelynek romjaira a központi hatalom felépítette a maga integrációját. Ezért Polányi és tanítványai /George Dalton, Paul Bohannan, A. Rotstein/ az etnológusok örökébe lépve /B. Malinowski, R. Thurnwald, J. Melville, Herskovits, stb./ nagy érdeklődéssel fordultak a zárt rendszerű, akkori fogalmak szerint virágzó, gazdasági-politikai centrum felé.

Az archaikus társadalmak elosztási és csereviszonyairól

Polányi, - amint arra már korábban is utaltunk, -

elsősorban a csereviszonyokkal /az elosztás kérdéseivel/ foglalkozott, mert döntő jelentőségűnek tartotta azon kérdés tisztázását, hogy a társadalom különböző csoportjai közötti tranzakciók hogyan és miképpen valósultak meg. Az empirikusan analizálható, de variációkban rendkívül gazdag gazdasági tranzakciók jobb megértése és csoportosítása végzett Polányi három fő-formát különböztet meg, amelyeket egy negyedikkal /a Post of Trade-del /egészít ki, amelyben már két, különböző intézménnyel rendelkező társadalom képviselői találkoznak egymással, hogy áruikat mindkét fél számára elfogadható, garantált formák

Melville J. Herskovits

között kicserélik. E fő formák az alábbiak:

a/ A reciprocitás; azaz kölcsönös ajándékcseré csoportok, vagy egyének /az utóbbi esetben a felek relatív státusa rendkívül fontos tényező/ között, amelynek során nem a cserélt javak mennyiségének, vagy értékének ekvivalenciája a lényeges, hanem a csere, mint kialakult vagy kialakulóban levő társadalmi kapcsolatok gazdasági kifejeződése. Ebben az esetben tehát nincs kifejezett törekvés az egyenlőségre /t.i. a csereben kialakuló egyenlőségre/, uralkodók és törzsfők között is a csere ezen formája a szokásos, tehát a luxusjavak is nagy szerepet játszanak benne. A reciprocitás a különböző társadalmak életének, - a piacgazdaság kialakulása előtt - egyik legfontosabb kohéziós ereje.

b/ A redistribúció, amely csoport, nemzetség, törzs vagy állam kialakulása esetén egyaránt létrejön, hiszen mindenféle hatalom pusztán létezésénél és érdekeinél fogva létrehoz a lakosság többségének, vagy jelentős részének érdekében valamilyen ujraelosztási rendszert. ^T/Ezt →
~~a tendenciát a kapitalizmus nem változtatta meg, hiszen a költségvetés bevételei /adósság/ és kiadásai útján jelentős ujranelosztás valósul meg./~~ A javak egy részét kialakult szokások, törvényes előírások, vagy ad hoc rendelkezések alapján a hatalom összegyűjti, tárolja, majd ujranelosztja. Ezen összegyűjtés lehet valóságos, mint a

Természetesen az újraosztási rendszer nem kizárólag, vagy elsősorban a lakosság érdekeit szolgálja, hanem a hatalom megerősödését, érzékeltetését és egyetemes elismertetését is. Egy-egy törzsfőnök, vagy király, vagy uralkodó csoport addig erős /hatalmas/, míg adni tud és annál hatalmasabb, minél többet képes adni és ez a megállapítás mindaddig vitathatatlanul igaz, amíg a javak begyűjtése során /adó, sarc, ajándék/, nem ingerel maga ellen több és fontosabb emert, mint amennyit ajándékaival lekötelez. Az újraosztás tendenciáját a kapitalizmus sem volt képes megszüntetni,

nagy folyók mellett elterülő birodalmak /Szuméria, Babilonia, Egyiptom, ~~Görögország, Peru~~/ esetében volt, nagy állami tárolóhelyek létesítésével egybekötve; vagy rendelkezési jog arra, hogy a szabadforgó javakat valamely lokális közösség egy másiknak, vagy egy hivatalosnak átadja. A redistribúció különböző formáival a primitív vadászterületektől a nagy archaikus birodalmakig mindenütt találkozunk. Az utóbbiak esetében a kiváltó ok nyilván az volt, hogy a birodalom talaj és klimatikus viszonyai /különösen az üntőztársadalmakban/ nagyon eltérőek voltak. Kis közösségekben és kezdetben a redistribúció a reciprocitás egyik formája gyanánt keletkezik, de később ez a forma élesen elkülönül a lokális közösségek életétől, fejlődése során elidegenedik, hiszen a központi adminisztráció egyre növekszik és elszemélytelenedik és végül elsődleges funkciója az állami bürokrácia hierarchikus szervezeteinek ellátása lesz.

Cserre, amely a pénzgazdálkodás és a piacok rendszeréhez tartozik. Eleinte az adott közösség, vagy személy által birtokolt javak közvetlen kicserélése /egyenérték és közvetítők nélkül/ olyan javakkal, amelyekkel más lokális közösségek, vagy egyének rendelkeznek. Ez a cserre a későbbiekben intézményesített, szervezett formává válik, általában rögzített áron és megállapodások alapján megy végbe. Ebben a cserében tehát nem a piaci /ke-

resleti-kinálati viszonyok, illetve azokra történő spekuláció/ konstelláció a lényeges, hanem a meggyezések /szerződések/, amelyeket az eladók közössége a hatóságokkal, a hivatalnokokkal való egyetértésben alakított ki. A Tang Kinában - például - a hatóságok szerepe lényegesen nagyobb volt /mandarinok/, mint a közelkeleti birodalmakban, vagy ^{a korai} Athénben. A hatóságok "igazságos és normális" árak kialakítására törekedtek. A hatalmi, vagy vallási felügyelet a piaci /kereslet-kinálati/ törvények érvényesülését elve lehetetlenné tette, vagy legalább nagyon megnehezítette.

Polányi Károly tanítványai /P. Bohannan - G. Dalton/^{1/} egy egész Fekete-Afrika piaci viszonyaira kiterjedő tanulmánykötetükben megerősítették, hogy a Dahomey esetére kidolgozott kategóriák a legtöbb afrikai gazdaság megértésére alkalmasak. P. Bohannan és G. Dalton azonban egy kérdéscsoportban továbbfejlesztették mesterük gondolkodásmódját; a primitív gazdaság multicentricitásának hangsúlyozásával.

A multicentricitás ebben a vonatkozásban annyit jelent, hogy a "piachely nélküli" /primitív/ és a "perifériális piacokkal rendelkező" /archaikus/ gazdaságban több kereskedelmi /csere/ szféra van és a presztizs javak és a létfontartási cikkek kereskedelme nagyon elkülönül egy-

^{1/}

P. Bohannan - G. Dalton: Markets in Africa, /Evanston, 1964/.

mástól. Csere - lényegében - csak az egyes szférákon belül van, konverzióra /átváltásra/ csak rendkívüli viszonyok esetén kerül sor. A dahomey-i kauri, az asanti arany, a babiloniai ezüstpénz /Hammurapi idején/ csak a saját szférájában közvetít; a kauri - például - csak a létfenntartási javak között. A presztisz javak /ékszerek, rabszolga stb./ bizonyos értelemben magát a "pénzt" jelentik, amelyeket el lehet cserélni más presztisz javakra /"pénzre"/ - például - impostjóságokra.

A kereskedelmi kapuról

Polényi az archaikus gazdaságot átfogó cserekategóriák elemzése és azoknak egymáshoz való kapcsolatának sokoldalú bemutatása után a ^{kereskedelmi kapu} ~~Port of Trade~~ /általánosan alkotott fogalom/ kategóriájának mélyreható elemzésével teszi teljessé az archaikus világ csereviszonyairól alkotható képet.

^{kereskedelmi kapu}

A ~~Port of Trade~~ az ahely, ahol két különböző gazdasági intézményekkel rendelkező társadalom képviselői találkoznak egymással, vagy a piacot lenéző /morálisan megvető/ államok, városok hivatásos kereskedői találkoznak. Saját belső társadalmukban e kereskedőket nem mindig ismerik el, illetve morálisan gyakran megvetik. /Beszél a jelenséggel Kínától, a barberekben át Görögorszáig találkoznak, hiszen - például - Aristoteles is egyfelől az oikonomia-ról, másfelől chrematika-ról beszél, ami a nyereségre történő termelést és értékesítést jelenti. A ^{kereskedelmi kapu} ~~Port of Trade~~ általában független a mindkét társadalom

belső viszonyaitól, vagy azért, mert a hatalmi központ elég bölcs és körültekintő ahhoz, hogy ne kebelezze azt be /Fönícia/, vagy azért, mert fél a kereskedelemnek a belső értékrendszerre kifejthető hatásaitól /a birodalom zárt akar maradni, de külkereskedelmet folytatni kell; ennek szabályait viszont nem lehet egyoldalúan kialakítani/. Előfordul azonban, hogy a szóbanforgó szárazföldi hatalom kontrollálja a kereskedelmi kaput /Asszírria a 2. évezredben, azték birodalom stb/ de sajátos viszonyt alakít ki azzal. Ilyen kereskedelmi kapuk rendszerint politikailag gyenge pontokon /a hatalom magjától távolabb/ fejlődtek, vagy a törzsfők /királyságok/ föderatív megállapodásai alapján jöttek létre. Hatalmas uralkodók sem tették rá kezüket a helyekre, noha stratégiai szempontból azt bármely napon megtehették volna. /Lehetetlen e sorok írása közben Hong-Kongra, vagy Singapore-ra nem gondolni, pedig az archaikus idők óta már eltelt néhány évezred.. / A kereskedelmi kapu /Port of Trade/ gyakran kikötő, de korántsem mindig az; a palesztinai Petra - például - a sivatag felé, Timbuktu a Karakorum sivatag és a hegyek felé tölti be funkcióját, míg az Ashanti-birodalom kapuja Salaga /Dahomeytól északnyugatra/ volt. Szigettel /a mexicói Xicolanga, az ó és középkori Rhodosz/, félszigettel /Carthago, Alexandria, Tyros/ és sivatagi-hegyi kapukkal /Erzerum, Kandahar, Petra stb/ tehát egyaránt találkozunk.

A kereskedelmi kapu tehát biztonságot nyújt a szóbanforgó hatalomnak, amely ily módon limitálhatja a belső birodalomtól eltérő értékrendszerrel való találkozások méreteit és kereteit, másrészt biztonságot /döntőbizottság stb./ jelent a kereskedő számára is. A kereskedelmi kapu ilyen értelemben ütköző /buffer/ a kereskedő és azon birodalom között, amelytől vásárol, vagy amelynek elad. A csere tehát létrejön, ellenőrzés alatt is áll, a birodalom

XXX
ion által meghatározott csatornákon át bonyolódik;
de a szárazföldi hatalom elfogad olyan kereskedelmi sza-
bályokat a kikötőben, amelyek kialakulását megakadályoz-
za a szárazföldön, ország belsejében.

A Port of Trade-t, - attól függően, hogy a gazda-
ságról másképpen vélekedünk, - eltérő módon értékelhet-
jük. Felfoghatjuk a piacgazdaság egyik kezdetének, ame-
lyet a hatalom szándékai és értékrendszere ellenére is
kénytelen megturni, de minősíthetjük olyan "okos elhárí-
tó rendszabálynak" is, amely a nem-piaci gazdaságot vé-
delmezi idegen hatásoktól. "Okos elhárító rendszabály-
nak" azért nevezük, mert nemcsak a hatalom szándékait,
vagy félelmeit vesszi figyelembe, hanem azt a funkciót
is, amelynek ellátásáról /helyettesítéséről/ gondoskod-
ni kell. Kérdéses persze, hogy feltételezhetünk-e a
"keleti zsarnokok", illetve despotizmus /bürokratikus
vezetőrétég/ részéről annyi körültekintést és előre-
látást? Ha est nem feltételeznénk, úgy felmerül a kér-
dés, hogy miért voltak e keleti társadalmak sokkal sta-
bilabbak, mint az európaiak? Nyilván az európai vezető-
rétegnek is az volt a szándéka, hogy konzerválja saját
uralmát, de est nem sikerült megvalósítania.

A Port of Trade - egyébként - a belső redisztri-
búcióval is kapcsolatos, hiszen a politikai ellenőrzés-
nek alávetett javak /gabona, luxusjavak, rabszolga/

itt cseréltek gazdát. A gabona ugyanis adóként, vagy az isteneknek szóló hódolatot kifejezésre juttató áldozat gyanánt került begyűjtésre és ennek megvalósításában a politikai hatalom mindig erősebb és megbízhatóbb, mint bármely más intézmény.

A Port of Trade szerepével és hatásával véglik tehát teljessé a "multicentrikus" archaikus gazdaság jellemzése. A Port of Trade kívül esett ugyan a lokális és városi, - gyakran városon kívüli - piacok rendszerén, szabályai ellentétesek voltak a kommunikáció nélküli, lokális piacok rendjével, de egyik feltételezte a másikat.

A sárt, lokális, adminisztratív irányítás és ellenőrzés alatt álló piacok nem voltak képesek a Port of Trade nélkül betölteni olyan funkciókat, amelyeket a társadalom és a vezetőréteg elvárt, másfelől a Port of Trade virágzását éppen az tette lehetővé, hogy mögöttük ott álltak azon mozgékony és információk nélküli belső piacok, amelyek a ^{kereskedelmi kapuban folyó adás-vétel szabályait} ~~külső kereskedelmi szabályait~~ ^{lyait} kivétellessé, reálisá és a másik fél érdekeire ügyelővé tették. Dahomey vonatkozásában ilyen Port of Trade volt Ouidah /Whydah/, amely oly kiemelkedő szerepet játszott ezen sárt, archaikus társadalom életében.

A Polányi által adott kép értékelése során gondolkunk kell arra, hogy a szerző mindig a csere és elosztási viszonyokból indul ki és a tulajdonviszonyok iránt

nem mutat különösebb érdeklődést. A közösségi földtulajdonról mégis többször szól és amit mond, abból megállapítható, hogy nem hisz abban, hogy az európai fejlődési formációk - kis eltérésekkel - azonosíthatók az ázsiai-afrikai viszonyokkal. Dahomey-ről azt mondja, hogy "ázsiai típusú állam" és ez a terminológia nagyon hasonlít Marx "ázsiai termelési mód" kifejezéséhez. Nehéz lenne megállapítani, hogy ismerte-e Polányi Marx elemzését "az ázsiai termelési módról", de tény az, hogy Dahomey-t olyan birodalmakhoz hasonlítja, mint Mezopotámia, Egyiptom, India, Peru és hasonlók. Lehetséges, hogy Polányi elemzései Babiloniáról, vagy Alalakh-ról nem eléggé empirikusak ahhoz, hogy az ő-kor történései minden további nélkül elfogadhasa az azokban foglalt megállapításokat. Kétségtelen az is, hogy a Babilonban, vagy Alalakh-ban feltárt viszonyok tulságosan is összhangban vannak a Dahomey-ben talált és Polányi által elméleti síkra emelt kategóriákkal /a pénz funkciója, különböző pénzfajták, piacnélküliség, kereskedelmi kapu /Port of Trade/ egyetemes redistribúció az állami szférában és önellátás a lokális csoportokban stb./ mégis azt kell mondanunk, hogy Polányi az archaikus társadalmak gazdasági viszonyairól kialakított közgazdaságtudományi nézeteket rendkívüli, sőt egyedülálló módon gazdagította. Elosztási és csereviszonyokkal foglalkozott, amelyekben

a mi felfogásunk szerint a tulajdonviszonyok fejeződnek ki; tehát valamely társadalom vagy gazdaság vizsgálatát erről az oldalról is elindíthatjuk; végül ugyanis el kell érkeznünk a tulajdonviszonyok kérdéséhez.

Az elosztási és csereviszonyok oldaláról történő kiindulást, - amennyiben az nem a termelési viszonyok meghatározó jelenségét tagadja, hanem azt végső fokon elfogadó elméletekből indul ki, - azért is lényegesnek tartjuk, mert Marx óta olyan változások mentek végbe minden társadalmi-gazdasági rendszerben, amelyek $\times$ a redistribúció jelentőségét rendkívül megnövelik. Végül utalni kell arra is, hogy a csere és redistribúció komponensek vizsgálata közelebb visz bennünket az állam /a központi hatalom, a felépítmény/ szerepének jobb megértéséhez és a politika és gazdaság között fennálló interdependenciák céltudatos és kumulatív alapon megvalósuló elemzéséhez.

Célszerű talán, hogy a mai olvasó számára az archaikus /tradicionális/, centralizált, politikai hatalmi rendszer által létrehozott elosztási és csereviszonyokat, illetve az azokkal szorosan összefüggő társadalmi-politikai szervezettséget egy igen egyszerű ábrával /sémával/ is érzékeltessük.

/Séma/

Polányi különösen időszerű és korunkhoz szóló gondolatai

Az előszó elején már utaltam arra, hogy Polányi Károly sokkal több, mint komparatív, az idő és a struktúra egyidejű analizisére; /azaz a szinkronikus és a diakronikus módszerek összeegyeztetésére/ képes gazdaságtörténelem megalapítója. Na ez a megállapítás igaz, úgy tanításainak és tételeinek a mához is kell szólnia, mondanivalójának ma is aktuálisnak kell lennie. Ezt a posztulátumot nemcsak úgy értelmezem, hogy a történelemből, illetve az emberiség múltjának megismeréséből mindig lehet tanulni, hanem olyan módon, hogy legfontosabb konkluzióinak és gondolatainak a különböző társadalmi-gazdasági rendszerekben élő, de egy nagyon interdependens és érzékeny világban működő emberek és emberi csoportok számára eligazítást kell adnia bizonyos - igen bonyolult - kérdésekben.

Nesszemenősen igazolódott Polányi Károlynak az a tétele, hogy minden társadalmi-gazdasági rendszert "sui generis"-nek kell tekinteni, hiszen a legáltalánosabb közgazdaságtudományi posztulátum a "racionális gazdasági cselekvés" tartalma, előjele, korlátai és módszerei társadalmi-gazdasági rendszerektől, a gazdaság fejlettségétől és a gazdálkodás konkrét feltételeitől /pl. munkaerőbőség, vagy munkaerőhiány, stb./ függően változnak.¹

Kétségtelen, hogy J.M.Keynes óta a racionális gazdálkodás posztulátumai a kapitalista társadalomban is megváltoztak. "Annak a gazdasági rendszernek, amelyben élünk, fő hibája, hogy nem tud teljes foglalkoztatást biztosítani; továbbá, hogy önkényes és igazságtalan benne a

1/ Bognár József: *Activité économique rationnelle et planification dans les trois systèmes. Economique Appliquée* tome IX. Paris :

vagyon és a jövedelem elosztása,"^{1/} írta J.M. Keynes. Társadalomfilozófiai értelemben következtetései, - mint ő maga is mondja - "mérsékeltan konzervatívok."

Kielégítőnek tartja azt, ha "az állam meghatározhatja a termeléseszközök bővítésére szánt erőforrások teljes nagyságát és a termelőknek tulajdonosainak járó ellenszolgáltatások mértékét."^{2/}

Ebből következik, hogy a Keynes által javasolt megoldásoknak a széles társadalomfilozófiai értelmében igen komoly korlátai vannak, de a kialakult gyakorlat kumulatív sebessége túl is haladt az ő eredeti elképzelésein. Kétségtelen, hogy a fejlett kapitalista társadalomban is megdőtt a redistribúció, az állam és a költségvetés szerepe, erősödött a makroökonómiai gondolkodásmód, fejlődött a nemzetközi munkaszegosztás és az integráció és javult a munkások helyzete, a dolgozók és a szakszervezetek pozíciója az elosztásban. Az alapvető ellentétek a társadalomban megmaradtak, de azok nagy többségét sikerült a legális, társadalmi intézmények csatornáiba terelni. Másfelől erősödött a verseny a különböző nemzeti gazdaságok között, /ami szintén vezetett túlteljesítésre/, multinacionális nagy vállalatok jöttek létre. /azek gazdasági ereje gyakran felülmúlja egy-egy kisebb ország teljes nemzeti termelését/, és fejlett integrációk alakultak ki.

1/ John M. Keynes: A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1965. 396. oldal

2/ John M. Keynes: I.M . 401. oldal

Utalni kell azonban arra, hogy a szoros gazdasági együttműködés nem vezetett és önmagában nem is vezethet politikai unióra, sőt a kisebb és kevésbé dinamikus gazdaságok nagy erővel védekeznek egyes gazdaságok, - különösen az USA és ujabban Japán, - műszaki-technikai főlény ellen. A lényeges elsősorban az - és itt szeretnék újra utalni Polányi Károly tételére, - hogy a fejlett kapitalizmus saját fennmaradását és fejlődését csak azáltal volt képes biztosítani, hogy lényegesen mérsékelte a "piacközpontu gazdaság" negatív hatásait és igyekezett olyan értékeket magáévé tenni /pl. az oktatásban és szociálpolitikában/, amelyek a társadalmi-politikai-kulturális szféra követelményrendszeréből adódnak.

A szocializmus, - mint ismeretes, - egy-két kivételtől eltekintve a gazdaságilag kevésbé fejlett európai országokban győzött és az új társadalom felépítését igen nehéz nemzetközi körülmények mellett kellett megkezdnie. Ennek következtében számos olyan problémával és feladattal kellett szembenéznie, amelyek inkább a gazdasági gyengébb fejlettség állapotából történő kiemelkedés sajátosságaival, mint a szocializmus ismerveivel függenek össze. A növekedés meggyorsítását, - a rendelkezésre álló munkaerőfeleslegék és a teljes foglalkoztatottságra való törekvés /a munkához való jog biztosítása/ következtében, - extenzív alapon kellett megkezdnie. Ma

már azonban egyrészt az intenzív fejlődés kérdései kerültek napirendre, másrészt a Szovjetunió több, mint öt évtizedes és a kisebb európai szocialista országok esetében több mint 25 esztendő tapasztalatai állnak az elmélet és a gyakorlat rendelkezésére. Végül annak következtében, hogy eltérő történelmi háttérrel, hagyományokkal és fejlettségi színvonallal rendelkező országok folytatják a szocialista társadalom építését; elegendő variáció és alternatíva áll rendelkezésre ahhoz, hogy a fundamentális hasonlóságok kiemelése mellett az eltérések /a sajátosságok/ jellegét és indokait is jobban megértsük.

A célracionális és értékracionális rendszer ellentmondásai a szocialista társadalomban

A tapasztalatok egybehangsón azt igazolják, hogy amíg árutermelés van, addig a piac nem nélkülözhető sem a fogyasztási cikkek, sem a beruházási javak esetében. Minden másféle elosztási rendszer ugyanis lényegesen drágább, bürokratikusabb és a fogyasztóktól-felhasználóktól elidegenültebb lenne. Természetesen szocialista tulajdonviszonyok és tervgazdaság /központi irányítás/ esetén a piac negatív sajátosságai nem gyűrhetik maguk alá a gazdasági körforgás egészét, még kevésbé a szocialista társadalom értékrendszerét. A tervezett gazdasági folyamatok és a valóságos gazdasági körforgás akkor fedik, illetve közelítik meg egymást a leginkább, ha a gazdasági mozgás belső törvényeit és sajátosságait /a szocialista piac sajátosságait is beleértve ebbe/ maxi-

nálisan figyelembe vesszük a folyamatok irányítása, befolyásolása és szabályozása során. A piacon bizonyos ármozgások is elkerülhetetlenek; nemcsak az általános gazdasági egyensúly és a szükséges felhalmozás biztosítása érdekében, hanem a gyors műszaki-technikai fejlődés megvalósítása érdekében ^{is} sem. Figyelembe kell venni ugyanis, hogy a strukturát a műszaki-tudományos fejlődés követelményeinek megfelelően állandóan fejleszteni kell és a kutatás számára valamint az új termékek bevezetése érdekében megfelelő gazdasági ösztönzést kell biztosítani. A változó helyzetnek megfelelően a munkaerő is átcsoportosul, /mezőgazdaságból iparba, konzervatív iparágakból a dinamikusba, a termelésből a mind fontosabbá váló szolgáltatásokba/, ami a bér és kereseti viszonyokat is átalakítja. A bér és kereseti viszonyok viszont költségviszonyok, tehát változásuknak az arányok megváltozásához kell vezetnie.

Az elmondottakból logikusan következik, hogy a szocialista társadalomban is ellentmondások vannak egyfelől a célracionális rendszer /a racionális gazdaságpolitika/ és az értékrendszer követelményei között. E megállapításhoz hozzá kell tenni, hogy a szocialista társadalom különlegesen erős és konzisztens értékrendszerrel rendelkezik.

Az értékrendszer egyes komponensei közül különösen

egyenlőségre /egyenlő lehetőségekre/ a munkához való jogra /teljes foglalkoztatottság/, az egészséghez való jogra /mindenkire kiterjedő társadalombiztosítás és egészségügyi ellátás/, a művelődéshez való jogra /ingyenes oktatás, állami ösztöndíjak, hátrányos társadalmi helyzetű tanulók és hallgatók különleges segítése, olcsó kulturálódási lehetőségek, stb./és a rendkívül széleskörű, azaz a parasztságra is kiterjedő nyugdíj-rendszerre szeretnék utalni. Ezek a tényezők - többnyire - csak nagyon hosszú távon és közvetett módon befolyásolják, illetve lendíthetik előre a gazdasági fejlődést. A szocialista gazdaságoknak, - amelyek még magukon viselik a többévszázados gazdasági elmaradottság közvetlen és közvetett következményeit, - azonban hatékonyan /a racionális gazdálkodás követelményeinek megfelelően/ kell fejlődniük, hiszen ki kell elégíteniük a lakosság gyorsan növekvő igényeit és elvárásait, csökkenteniük kell azt a távolságot, amely őket a fejlett tőkés országok gazdaságától elválasztja és végül, - de nem utolsó sorban, - táplálniuk kell azt az értékracionális rendszert is, amely maga nem hoz létre javakat. A kétféle követelményrendszer közötti ellentmondásokat a politikai vezetés igyekszik áthidalni, de a létrejött kompromisszumok nem mindig elégítik ki e rendszerek híveit és képviselőit. A cél és értékracionális rendszerek, a hatékonyság és egyenlőség közötti el-

lentmondások, - amelyek egészségesen növekvő gazdaságban nem kerülhetők el, - megerősítik a kormányzat redistribúciós szerepét a lakosság különböző rétegei között. Egyfelől ugyanis ösztönözni és differenciálni kell, másfelől meg kell akadályozni az egyenlőségi eszmékkel ellentétes jövedelmi különbségek kialakulását. Ily módon az államnak el kell vonnia a jövedelmek egy részét azoktól, akiknek - a többiekhez képest-igen sok jutott, * másrészt át kell csoportosítani azokat családvédelmi és szociálpolitikai szempontoknak megfelelően. Gondol a szocialista állam arra is, hogy a túlzott egyenlőtlenség kialakulásának megakadályozását nem a gazdaságban kell elkezdni, hanem a nevelésben, oktatásban és a szakképzésben.

Az elmondottakból világosan látszik, hogy a szocializmusban, - amint arra Marx és Lenin is utaltak, - még csak egyenlő lehetőségeket tudunk teremteni, nem pedig tényleges egyenlőséget; hiszen a különböző képességű, képzettségű és háttérű egyének az egyenlő lehetőségeket nem képesek egyformán hasznosítani. A szocialista társadalom azonban rendkívül sokat tesz a különbségek tényleges kiegyenlítése érdekében a nevelés, oktatás, szakképzés és a viszonylag olcsó /tehát mindenki által elérhető/ kulturális és művelődési lehetőségek útján.

A szocialista rendszerben azonban a legfőbb termelési eszközök köztulajdonban vannak /tehát egyének ily módon nem gazdagodhatnak/, a foglalkozási és jövedelmi viszonyok nincsenek intézményesítve, a kormányzat a társadalmi tevékenységek legfőbb szervezője /a gazdaságot is beleértve/; tehát jó társadalom-és gazdaságpolitika esetén a hatékonyság és egyenlőség követelményei a konkrét döntésekben összeegyeztethetők.

Saját tapasztalatunkból tudjuk azonban, hogy a szocialista demokráciára, a gazdasági döntések decentralizációjára és a vállalatok önállóságára milyen nagy szükség van a központi adminisztráció esetleges elidegenedésének megakadályozása végett is.

Polányihoz visszatérve azt kell mondanunk, hogy a piac önmagában véve szükséges, fontos információ központot és hatóerőt jelent, ha lehetséges negatív hatásait moderáljuk és működésének nem rendeljük alá a gazdaságot, sőt az egész társadalmat. A társadalomnak kell azonban - az összes szükséges tényezők és feltételek figyelembevételével - irányítania, hogy mi történik a piacon és ~~ez~~ nem a piacnak, hogy mi történik a társadalomban.

Rendkívül fontos tényeket és összefüggéseket tár fel Polányi Károly a harmadik világgal, - elsősorban Ázsiával és Afrikával kapcsolatban. Sokan úgy tesznek, mintha csak a célok, kizárólag a célrendszer lenne fontos. Igaz, hogy a célrendszer tekintetében is a legkü-

lőnbözőbb felfogásokkal találkozunk. Engem az olyan emberek, akik kizárólag a célokban /a jövőben/ gondolkoznak, arra az utazóra emlékeztetnek, aki pontosan tudja hova akar menni, de fogalma sincs arról, hogy hol van. Pedig - enyhén szólva - ez sem mindegy, hiszen a kettő együttesen szabja meg az utvonalat, amelyet követni kell.

A fejlődő országokban is a régi /öröklött/ civilizációs rendszer ütközik a gazdasági fejlődés, a gazdasági növekedés meggyorsításának követelményeivel. A civilizációs rendszer: értékrendszer, hagyományok, inténciók és hatalmi formációk. Hogyan gondolkodik a szóbanforgó civilizáció a gazdasági fejlődésről, hogyan sorolja az anyagi javakat az értékek rendszerében, elismeri-e hogy az európai típusú gazdasági növekedés olyan ideál, amelyet követni kell? /Japán - például - elismerte./

Az öröklött rendszer persze a tulajdonviszonyokban is kifejezésre jut, de néha nagyon közvetetten, néha azoktól - legalább látszólag - független formákban. Száz és száz példa bizonyítja azonban, hogy a kiindulás ezekben az országokban nem egy individualizált társadalomból történik, amelyet most kollektív formák felé kívánunk vezetni, hiszen az egyén gyakran még nem vált ki a közösségből. E felett örvendezhetünk, vagy bosszankodhatunk, de érzéseink a tényeket nem befolyásolják.

Polányi elsősorban arra tanít bennünket életműve útján, hogy tanulmányoznunk kell a formációkat és önmagukból /sui generis/ kell azokat megértenünk.

A gazdasági növekedés meggyorsítása valóban a népek és nemzetek, sőt az egész emberiség, a normális világ-egyensúly döntő követelménye. E posztulátum arra utal, hogy a racionális gazdálkodás normáit, - az adott országokban legalkalmasabb formák között, - meg kell honosítani. E követelmény hangsúlyozása mellett utalni kell azonban arra, hogy a racionális gazdálkodás normái ebben a társadalmi-gazdasági típusban a jelenlegi fejlettségi színvonal mellett és az adott gazdaságpolitikai körülmények között gyökeresen különböznek attól, amit mi saját gazdaságunkban racionálisnak minősítünk. E mellett hangsúlyozni kell azt is, hogy a racionális gazdasági eszelekvés azokban az országokban sem választható el a racionális politikai eszelekvéstől, amelyekben a gazdaság a társadalmi tevékenység önálló, saját ismervekkel /és ösztönzési rendszerekkel/ rendelkező és az egész társadalmi tevékenységre visszaható al-rendszereit képezi.

Ha a politikai vezetés hibái következtében a társadalmi egyensúly felborul, úgy a gazdaság sem funkcionálhat kielégítően. Az ázsiai-afrikai társadalomban azonban a gazdasági tevékenység egyes szektorai még nem önállóak /azaz nem különültek el a társadalmi, politikai,

vallási stb. tevékenység egyéb területeitől, egyes szektoroknak nincsenek saját ismerveik /például nem fogékonyak a gazdasági érdekre és ösztönzésre/ és ennek következtében csak korlátozott mértékben képesek visszahatni a társadalmi tevékenység egyéb területeire. Ezért fejlesztésük során új, az eddigiektől gyökeresen eltérő módszereket még a jövőben kell megtalálni és csak azután lehet alkalmazásukat megkísérelni.

Polányi Károly életműve megkönnyíti számunkra, hogy a gazdaságok és társadalmak sajátos /sui generis/ viszonyait jobban megértsük. A viszonyok helyes megértése pedig a változás és fejlődés alapja.

Polányi Károly, a nagy társadalomtudós, aki a gazdaságtörténelmet a gazdaság-szociológia irányába fejlesztette tovább; nem zárt dogmákat és holt sémákat hagyott örökül reánk, hanem egy önmaga megújítására mindig képes és a világgal és az emberiséggel mindig szolidáris életművet. Ez az életmű egy olyan gondokodásmódot testesít meg, amely egyszerre képes hátra és előre, az emberiség múltjába és jövőjébe tekinteni. A múlt azért érdekli, hogy a jövőt prognosztizálhassa, hátra azért tekint, hogy még megbízhatóbban haladhasson előre. Hosszu évtizedeken át az elszigeteltség mártíriuma üverte és sokszor éreste úgy, hogy a világ évtizedekre megállt. Talán igaz is lehet, hogy a világ néha látzó-

lag megáll, de ha így történik a föld egyik-résik pontján, akkor később évek alatt halad évszázadokat. A világ ér-e utól bennünket, vagy mi fedezzük fel, hogy hol kellett volna keresni az igazi változást? Nehéz lenne ezt pontosan megmondani, hiszen mi is részei vagyunk a világnak és néha talán csak önmagunkra várunk. Nemcsak a világ változik, hanem azon komponensek is, amelyek segítségével a változást érzékelhetjük.

Az öreg korában is önmaga megújítására képes és intellektuálisan annyira szenzitív Polányi ezt is oly szépen és megragadó erővel fejezte ki: "Nyugateurópában az értelmiség valahogyan zavarosan azt képzei, hogy a munkáspártok hőfokának lanykulása a szocializmus aktualitásának gyengülését jelzi. Nem érti, hogy az atommérgektől való irtózat, a színes népek lázadása és a világgazdasági anarchia a valódi fokmérője az új szocialista világfordulásnak, amely nem a bel, hanem a külpolitikában játszódik le. A szocializmus hatalma napjainkban a lét olyan tájai felől vonul fel, amelyek idegenek a hagyományos politikától: a fizikai földrajz, a demográfia, a biológia, a csillagászat körzeteiből érkeznek azok a helyzeti kényszerrek, amelyekre csak a tervgazdaságtól, a munkásdemokráciának a termelésbe való behatolásától és az emberiség célkitűzéseit öntudatosan támogató népi léttől várhatunk és várunk válaszokat." ^{1/}

---

^{1/} Szóljegyzetek a szocialista világforduléhoz. 1960.
Kézirat Duczynska Ilona tulajdonában.